

ВІДГУК**офіційного опонента про дисертацію С.Ю.Гуцол «Психологія міфотворення в сучасній культурі», представлену на захист за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.**

Актуальність теми дослідження достатньо обґрунтована С.Ю.Гуцол, яка переконана, що у сучасних цивілізаційних процесах виникає потреба у вивченні культури як специфічної артикуляції соціальності і процесів її відтворення шляхом дискурсивних практик, через що величезне значення набувають дослідження міфу, як «точки зібрання», ядра створення дискурсу як такого.

В специфічних умовах інформаційного суспільства зростають, масовізуються і глобалізуються міфологічні прояви у суспільній свідомості, утворюються і транслуються особливого типу міфи і міфоподібні феномени, зростає індустрія міфотворення у формі домінування засобів масової комунікації у створенні міфологічного образу дійсності. Мультимедійні технології і соціальні комп'ютерні мережі сприяють стрімкій і тотальній віртуалізації реальності, що призводить до незрозумілих до кінця міфоїдних форм конструюванню соціальності і проектування особистості.

Наростаюча хвиля реміфологізації піднімається на тлі «міфоруїнівних» тенденцій, стає значимим чинником культурної і субкультурної динаміки сучасного суспільства, появи як позитивних, так і негативних соціальних явищ.

Слід погодитися з С.Ю.Гуцол, що актуальність міфологічного аспекту соціокультурної реальності зумовлює необхідність теоретичного вивчення принципів сучасного міфотворення в контексті нової раціональності, що визначає нові критерії науковості у ХХ столітті.

У зв'язку з цим, вважаємо правомірними визначення здобувачем об'єкту, предмету, мети дослідження. Остання полягає у визначенні змісту, комунікативно-семіотичних механізмів, психологічних особливостей породження й функціонування міфів і міфоподібних конструктів (неоміфологічних наративів) у інституціональних та особистісно-орієнтованих дискурсах.

Відповідно до мети, визначено основні **завдання дослідження**, які всебічно і комплексно охоплюють обрану проблематику відповідно до його теоретичних, методологічних і концептуальних засад. Відмітимо ретельність і глибину проведеного С.Ю.Гуцол теоретико-методологічного аналізу численних вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, що дозволило сформулювати плідну концепцію соціально-психологічного дослідження міфотворення у сучасній культурі.

Слід також відмітити, що для досягнення мети і вирішення поставлених завдань здобувачем застосовуються адекватні загальнотеоретичні методи, зокрема міждисциплінарний аналіз і синтез, моделювання міфотворення та ін.

Все це дозволило їй отримати переконливі наукові результати, новизна яких викладена у вступі до дисертації. Відмітимо лише те, що дисертантом *уперше* запропоновано цілісну психологічну концепцію міфотворення, що надає, зокрема можливість розробки нових напрямів у теоретичному вивченні сучасного міфотворення, пов'язаних із «нарративним», «іконічним», «фрактальним»,

«прагматичним» поворотами в культурі, зокрема, – розробки дискурсивних практик і технологій самопроекування особистості в міфологічних координатах.

Дисертація складається зі вступу, двох частин, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків. Основний текст викладено на 479 сторінках. Робота містить 14 рисунків, які займають 7 сторінок. Загальний обсяг дисертації становить 541 сторінку. Список використаних джерел включає 589 позицій, із них 64 іноземними мовами.

У **першій частині** дисертаційного дослідження розглянуто методологічні та теоретичні основи дослідження міфотворення як комунікативно-семіотичного процесу, що уможливили кристалізацію змісту понять «міф» і «міфотворення», розробку концепції їхнього розуміння в сучасній культурі.

У **першому розділі першої частини** визначено психолого-герменевтичні основи вивчення міфотворення як комунікативно-семіотичного процесу відтворення міфів, зокрема процесу наративізації як механізму формування і трансляції міфів і міфоподібних конструктів суб'єктами соціального буття, що стало підґрунтям розробки концепції розуміння міфу і міфотворення в сучасній культурі. Виділено і проаналізовано основні форми міфологічного світогляду, які в історичній ретроспективі співвідносяться з ключовими етапами процесу породження міфів. Експліковано поняття неоміфологічного наративу як актуальної стадії міфотворення.

Слід зазначити, що С.Ю.Гуцол використовує тонкий методологічний інструментарій, який дозволяє моделювати семіотичні і комунікативні процеси у сучасній культурі, зокрема глибоко дослідити наратив, якому властиві соціальна інструментальність та прагматичний потенціал. Нею докладно охарактеризовано механізм наративізації, що конструює соціокультурний і особистісний досвід, перетворюючи означувальну реальність у наративні структури, які набувають форм інтерпретаційних схем і моделей. В цьому вона продовжує творчо розвивати наукові погляди свого наукового консультанта – академіка Н.В. Чепелевої.

В основі авторської концепції міфотворення лежить його розуміння С.Ю.Гуцол як багаторівневого комунікативно-семіотичного процесу відтворення міфів суб'єктами соціального буття – процесу формування, актуалізації, акумуляції, упорядкування, трансляції міфів і міфоподібних конструктів суб'єктами культури та їхніх подальших інтерпретацій і реінтерпретацій особистістю. Цей процес перманентно функціонує в соціокультурному просторі/часі й сприяє конструюванню як навколишньої реальності, так і внутрішнього світу людини. Особливо плідним є поняття соціодинаміки міфів. Міфотворення правомірно розглядається в дослідженні як системотворчий і антропологічно детермінований процес, у якому різні рівні й фази з більшою або меншою очевидністю є взаємозалежними, та який інтерпретується як динамічна система відтворення і відновлення і міфологічних культурних рис у цілому, і міфологічних компонентів окремих конкретно-історичних спільнот.

У **другому розділі** розроблені, на засадах структурно-семіотичного підходу, теоретичні положення розуміння міфологічного наративу як механізму узгодження соціокультурних опозицій, запропоновано моделі міфологічного наративу як механізму медіації «гіпо-»/«гіпер-» реальностей у вигляді «семіотичного квадрату» і

«міфологічного конверту», представлено інтерпретацію міфологеми як одиниці міфологічного дискурсу. С.Ю.Гуцол обґрунтувала концепцію міфу як інструменту розв'язання базових суперечностей (культурних, соціальних, психологічних) за допомогою медіації – прогресивного посередництва, що полягає в трансформації домінантних протилежностей у більш вузькі й, відповідно, менш різкі опозиції.

Оригінальним є твердження дослідниці, що домінантна опозиція «гіпо-» і «гіпер-» реальностей у культурі реалізується через серію більш часткових суперечностей: опозиції внутрішнього – зовнішнього, центру – периферії, гармонії – дисгармонії, дезінтеграції – реінтеграції, діахронної структури світу (фрагменти якого пов'язано ланцюжками фаз, станів) – синхронної структури світу (елементи якого розглядаються як одночасні, що доповнюють один одного, утворюючи цілісність). Це твердження дисертантки перегукується з думкою Г.С.Костюка про суперечність як рушійну силу розвитку психіки.

С.Ю.Гоцул показала, що перспективність застосування моделі «міфологічного конверту» в діахронії зумовлена залученням надбудованих структур у цикли відтворення соціокультурного досвіду, зокрема при передачі міфологічних наративів у процесі міжпоколіннєвої трансляції, тобто має генеративний характер.

Інтерпретація здобувачем міфологеми як однієї з основних форм відносин людини зі світом, втілених в образах, дозволила виокремити серед її родових рис безпосереднє поєднання загального й окремого, предметно-образотворчого і символічного, наявність асоціативної логіки організації образу реальності.

Плідним вважаємо положення про те, що в основі міфологем лежить диференціація навколишнього світу на діади і тріади, які утворюють «динаміку і логіку» міфу. Діади проінтерпретовано як певні структуровані ієрархії: від образів, що сприймаються на рівні почуттів, до культурно-соціальних начал. Дисертантом зазначено, що важливим ресурсом тріади є спрямованість на «зрощування» опозицій. Нею підкреслюється, що категоріальне відношення «своє – чуже» як базова міфологема полягає у протиставленні людиною себе і свого колективу навколишньому космосу. Охарактеризовано найважливіші міфологеми («світову огорожу», «світову вісь», «світовий центр»), що виникли в архаїчну епоху, згодом сформували всі міфологічні системи давнини і продовжують існувати в сучасній культурі як її невід'ємні складові, втілюючись і закарбовуючись у міфологічних наративах.

В дисертації показано, що розроблені моделі міфологічного механізму узгодження загальнокультурних і соціально-психологічних опозицій мають застосування у різних інституціональних дискурсах, сприяють глибшому розумінню закономірностей функціонування різних міфологічних і міфоподібних конструктів, можуть служити продуктивним інструментарієм для їхнього порівняння й аналізу.

У **третьому розділі** проаналізовано теоретичні положення досліджень неоміфологізму, на підставі яких визначено психологічні механізми міфологічного транспонування в сучасній культурі, розкрито особливості рецепції неоміфологізму, виокремлено психологічні механізми еволюціонування міфологем.

С.Ю.Гуцол переконливо зазначає, що постмодерністське мислення, яке активно декларує тотальне повалення міфологічних систем попередніх епох, спрямованість

на остаточне руйнування будь-яких метаконструктів, фактично виявилось нездатним подолати міфологічність своїх власних засад. Нею підкреслюється, що специфіку сучасного світо- і самосприйняття можна описати в термінах домінування синтетичних й інтегративних тенденцій. Відбувається своєрідне реформування наукової міфології, тому в сучасній вітчизняній і західній науці використовуються такі нові термінологічні конструкти, як «новий міф», «неоміф», «сучасний міф», «квазіміф», «псевдоміф», «штучний міф», «міфореставрація», що, у свою чергу, водночас свідчить про численні спроби адаптувати прадавню традицію відтворення досвіду до сучасних стратегій і способів конструювання реальності.

Здобувачем обґрунтовано доведено, що на сьогоднішній день у суспільстві чітко простежується формування нової «міфологічної ситуації»: як культурна домінанта на тлі «міфоруїнних» тенденцій яскраво проявляються реміфологізаційні процеси. У базисі постмодерністських ідей створюється свій власний міф про світ, який детермінує специфіку сучасної культурної ситуації. Міф постмодерну продукує такі метафоричні конструкти, як «постмодерністська чутливість», «гра», «хаосмос», «епистемологічний анархізм», що виражають інтерпретації реальності як нестабільного комунікативного простору.

В дисертації показано, що рецепція неоміфологізму в постмодерні надає йому статус як художньої системи, так і дослідницької стратегії, що базуються на таких механізмах породження міфологічного змісту, як побудова сюжету за моделлю «індивідуації», введення фантастичних міфологічних персонажів і/або ситуацій, семантизація й ресемантизація символу або ієрофанії як засобу встановлення комунікації між передчасним «світом» міфу й «простором» неоміфологічного нарративу.

Проблему інверсного міфотворення визначено як неопрацьовану в психологічній герменевтиці. Кенотипічність сучасних міфів, що інтерпретується як зростаюча смислова наповненість, світ «потенційно можливого», відкриває очевидні перспективи дослідження простору неоміфологічних нарративів у різних міфопороджувальних дискурсивних практиках сучасної культури.

У **другій частині** дисертаційного дослідження здобувачем виокремлено і проаналізовано психологічні особливості міфотворення в інституціональних та особистісно-орієнтованих дискурсах, обґрунтовано потенціал естетико-культурологічних дискурсів міфотворення як середовища реалізації дискурсивних практик самопроекування особистості.

У **четвертому розділі, що розміщений у другій частині**, представлено аналіз психологічних особливостей перебігу процесів міфотворення в різних інституціональних дискурсах, таких як сім'я, реклама, професійні товариства (на прикладі психотерапевтичного процесу), політика, освіта, мода, спорт (на прикладі футболу), що дозволив виокремити як їхні загальні властивості, так і специфічні аспекти.

Застосування психолого-герменевтичного підходу до аналізу інституціональних дискурсів міфотворення дозволив С.Ю.Гуцол довести, що ці дискурси мають потужний ресурс актуалізації міфологічних складових свідомості й, на їхній основі, «прищеплення» певних соціально-ідеологічних конструктів. Показано, що розуміння процесів міфотворення в інституціональних дискурсах як

винятково цілеспрямоване штучне міфоконструювання (досить поширена концепція в сучасних дослідженнях міфу) є надзвичайно вузьким і не відображає сутності й багатоплановості цього процесу.

Дослідження психологічних особливостей сімейного, психотерапевтичного й освітнього дискурсів міфотворення, які втілюють певні системи індивідуальних і колективних цінностей у цих соціальних інституціях, уможливило авторці виокремити в них чітко виражену особистісно-орієнтовану спрямованість.

Так, С.Ю.Гуцол встановила, що сімейна комунікація задає специфічні умови для міфологізації усних наративів з огляду на певну стійкість способів організації побуту й, як наслідок, комунікативних ситуацій. Виокремлено специфічну первинність, очевидність, колективність, змістовну неповноту, фоновість, стійкість, зразковість як основні характеристики сімейних міфологічних наративів.

З сімейними тісно пов'язані освітні міфологічні наративи. Дослідницею зазначається, що освіта як одна з провідних систем культури формує і транслює певні, в тому числі і міфологічні, моделі відносин, усередині яких «Своє» та «Інше» стикаються і взаємодіють, зберігаючи при цьому власну інакшість і своєрідність. А це стимулює творчий пошук сутнісного вибору свого шляху, проектування свого життєвого простору, свого унікального буття серед нескінченної кількості варіантів буттєвих проектів «Інших», задає певні фрейми, усередині яких уможливлюється втілення безлічі варіацій смислового «розгортання» особистісного міфу.

Цікавим є положення дисертації про те, що в значній частині освітніх ситуацій міф виконує психологічну функцію заданості. У процесі «особистісної» освіти міф функціонує як «код», що відкриває доступ до множинних смислів і містить ресурси творчого оперування ними.

Перспективною можна вважати характеристику дисертантом психотерапевтичного процесу, який може бути значною мірою інтерпретований через відносини спільної міфотворчості його учасників. В цьому процесі схрещуються, на думку здобувача, шляхи як мінімум трьох міфологічних систем: професійної міфології психотерапевта й особистісних міфологій клієнта і психотерапевта. Нею підкреслюється, що метафорична комунікація як невід'ємний атрибут психотерапевтичного дискурсу посідає важливе місце в теоретичних засадах більшості психотерапевтичних шкіл.

С.Ю.Гуцол майстерно показала, що породження і трансляція неоміфологічних наративів у низці інституціональних дискурсів мають певну специфіку. Наприклад, для рекламних міфоподібних наративів, а також наративів у галузі моди і спорту характерним є транспонування редукованих карнавальних форм. У цих наративах також простежується «сакралізоване» втілення ідеалу, що конфронтує з профанним простором повсякденності, несвідоме ототожнення з яким забезпечує людині збереження бажаного «космічного ладу», дає відчуття «наповненості» й «осмисленості» життя.

А політичні неоміфологічні наративи відрізняються фрагментарністю, неповнотою, досить високим рівнем «уразливості», в їхній трансляції простежується тенденція експлуатації каналів «дальніх» (вторинних, непрямих, монологічних) комунікацій. Цікавим є аналіз дослідницею таких інституціональних неоміфів, як

мода, зокрема уніформа тощо.

Отримані в цій частині дисертації результати свідчать про перспективність диференційованого застосування міфологічного підходу до вивчення різних інституціональних дискурсів, у межах якого дискурси міфотворення можуть інтерпретуватися як практики конструювання неоміфологічних наративів, що регулюють соціально-психологічну поведінку індивідів.

У **п'ятому розділі** аналізуються психологічні особливості міфотворення в особистісно-орієнтованих, зокрема естетико-культурологічних дискурсах (музиці, візуальному мистецтві, літературі), що уможливили обґрунтування їхнього потенціалу як середовища реалізації дискурсивних практик самопроектування та розробку теоретичних положень наративного самопроектування особистості в міфологічних координатах.

Здобувачем показано, що місце міфу в процесі самопроектування визначається його основними психологічними функціями, що дозволяють у суб'єктивному просторі життя особистості створювати й утримувати цілісність картини світу, задавати ідеали і зразки поведінки, «переривати» причинно-наслідкову зумовленість життєвих подій, «знімати» проблему мотивації й пошуку смислу. Нею підкреслюється, що самоцінність міфу виступає важливим чинником проектування, у свою чергу, забезпечуючи самоцінність самого проекту особистості. У процесі самопроектування, завдяки первинній символізації життєвого простору, що розширюється, міф постає основою створення нового смислового універсуму особистості.

У межах наративних практик самопроектування особистості проект розглядається автором дослідження як сюжет можливої історії, у побудові якого важливу роль відіграють базові сюжети («мандрівні сюжети», «вічні типи», лейтмотиви, «вічні образи» та ін.) світової літератури, що мають міфологічне коріння. С.Ю.Гуцол тонко підмічає, що у контексті міфотворення особистісний проект можна тлумачити як твір, що «пишеться» в повсякденності вчинками, які мають символічний підтекст та міфологізують певні поведінкові моделі, характерні, насамперед, для граничних, поворотних, перехідних періодів життя людини. В ці періоди під впливом певних умов суб'єкт, що «трансформується», робить перехід від одного, умовно цілісного, «завершеного» фрагменту життєвого шляху, до іншого – якісно нового, який неминуче потребує докладання відчутних внутрішніх зусиль і особистісних подолань.

Отже, дисертантом представлено теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми міфотворення в соціальній психології, що полягає в розробці концепції його розуміння як перманентного багаторівневого комунікативно-семіотичного процесу відтворення міфів суб'єктами соціального буття. А також - у виділенні й аналізі психологічних особливостей функціонування міфів і міфоподібних конструктів у інституціональних та особистісно-орієнтованих дискурсах.

Визначено особливості застосування психолого-герменевтичного підходу до вивчення механізмів міфотворення, зокрема психологічних особливостей наративізації як провідного механізму породження і трансляції міфів у сучасному соціокультурному середовищі.

Розроблено теоретичні положення щодо здійснення наративних практик

самопроектування особистості в міфологічних координатах.

Проведене теоретично-прикладне дослідження психологічних механізмів міфотворення в сучасній культурі дало можливість дійти вісьмох висновків, які відповідають поставленим восьми завданням і сформульовані відповідно до обраних теоретичних, методологічних і концептуальних засад.

Результати дослідження мають очевидне теоретичне і практичне значення, що полягає в можливості їхнього застосування для розв'язання як науково-пізнавальних, так і соціально-практичних завдань у різних галузях і сферах соціальної практики: освіті, політиці, управлінні, бізнесі, спорті, мистецтві тощо. Ці результати впроваджено в практику організації освітнього процесу і викладання в низці вищих навчальних закладах, про що свідчать 11 довідок про впровадження.

Основні положення дослідження оприлюднено та обговорено на більш як 50 наукових та науково-практичних міжнародних та українських конференціях, форумах та конгресах.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечується ґрунтовним методологічним обґрунтуванням його основних положень, використанням у роботі методів, адекватних меті і завданням дослідження, наскрізним характером зв'язку між етапами дослідження, апробацією результатів.

Перспективи подальшого психологічного дослідження міфу і міфотворення в *теоретичній сфері* автор пов'язує з проблематизацією міфу як культурної передумови соціально-психологічних практик, з вивченням міфологічних механізмів залучення індивідів до функціонування груп, закономірностей впливу процесів міфотворення на становлення групових норм і нормативної поведінки, міфологічної специфіки сучасних масових соціально-психологічних явищ, а також з аналізом міфологічних детермінант і духовних принципів, що становлять основу для конструювання національного дискурсу. У *прикладній же сфері* – з розробкою соціально-психологічних практик і технологій самопроектування особистості в міфологічних координатах, що виступають конститутивними дороговказами смислової орієнтації людини, оволодіння якими може стати важливим життєтворчим ресурсом у процесі становлення зрілої особистості, що підвищує рівень її конкурентоспроможності в сучасному непередбачуваному мінливому світі.

Разом з очевидними перевагами, що визивають позитивну оцінку дисертаційного дослідження, вважаємо за можливе висловити деякі зауваження.

1. Оскільки робота виконана в культурологічному контексті, а в деяких її місцях безпосередньо використовуються поняття «соціальність», «культурно-історичний», то було б бажаним більш докладне звернення здобувача до культурно-історичної теорії розвитку вищих психічних функцій Л.С.Виготського, зокрема до сформульованих ним законів опосередкування, соціогенезу вищих форм поведінки та інтеріоризації, до поняття соціальної ситуації розвитку особистості. Так, до проблеми міфотворення прямо відноситься проблематика опосередкування психічних функцій. Доречно було б згадати висловлену ще наприкінці XIX століття думку Ф.М.Достоевського про перевищення людством міри опосередкування, яка у сучасній культурі набула відверто загрозливих розмірів. Мова йде про гостру проблему міфологізації життя, яка вже суперечить самій її природі, про

необоротність процесів міфоутворення і роль інтелекту в цьому процесі, про що говорив Ж.П'яже, який вважав саме оборотність інтелекту важливим показником його розвитку.

2. В останніх розділах дисертації здобувачем фактично використовується цікава типологія міфів, яку можна було б увести і обґрунтувати вже на початку роботи, що значно полегшило б розуміння сутності міфотворення. Мовиться про такі типи міфів, як етнічний, історичний, релігійний, сімейний, мистецький, літературний, музичний, політичний, професійний, військовий, економічний, рекламний, спортивний, модельний, психотерапевтичний, освітній, проектний тощо. Адже, як показано автором, вони мають свою специфіку, походження, генезу, пояснення, герменевтику, з якої було б логічніше виводити загальні риси міфотворення.

3. Хотілося б висловити побажання щодо наведення конкретних прикладів міфів кожного типу у 4 та 5 розділах роботи та їх аналізу засобами концепції дослідження.

4. На жаль, здобувач не звернула уваги на роботи Гегеля, присвячені феноменології духу, з яких випливає, зокрема, що психологія є наукою про дух (див. зокрема у «Філософській пропедевтиці»), а міф виступає як важливий результат духовної діяльності особистості. В контексті духовності можна було б глибше інтерпретувати сам міф та зв'язки між історично близькими видами міфів та іншими духовними витворами особистості, приміром між міфами і фантастикою, між «міфізмом» і художнім реалізмом, міфами і науковими фактами, між міфами і містиком тощо. На жаль, через це поза увагою залишився цілий пласт досліджень проблеми духовності, проведених, зокрема українськими психологами і пов'язаних з етичними, естетичними та гносеологічними аспектами.

5. Проблема міфотворення тісно пов'язана з такими духовними цінностями, як Добро, Краса та Істина та їх антиномічними опозиціями – злом, спотворенням та неправдою. Хоча в роботі і зустрічаються місця з діалектичним розумінням міфотворення, позитивних і негативних аспектів породження міфів (зокрема опозицій), але цей момент було б бажано підсилити. Адже, вже в теоретичній частині роботи неодноразово вказується на положення інших дослідників щодо захисної функції самого міфотворення і, водночас - щодо психологічного захисту від негативного впливу надмірного міфотворення, штучної міфологізації, міфологічного вихолощення життя, що постає все більш нагальним у психотерапії та консультуванні.

6. В дисертації говориться про стратегії міфотворення, зокрема про стратегію аналогізування, проте не згадуються стратегії реконструювання, комбінування, універсальна і спонтанна стратегія (за типологією академіка В.О.Моляко), що збагатило б розуміння саме закономірностей міфотворчого процесу й характеристику самих міфів.

Проте, ці зауваження носять в основному рекомендаційний характер. Загалом здобувач здійснила фундаментальне й перспективне дослідження, яке має вагоме теоретичне і практичне значення для розширення поля наукових досліджень у сфері соціальної психології та для практики надання психологічної допомоги.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертаційної роботи, опубліковані наукові праці відбивають основні положення дисертації. Останні відображені у 91

науковій публікації - 1 одноосібній монографії, 6 розділах у колективних монографіях, 1 розділі у посібнику, 30 статтях у наукових фахових виданнях із психології, затверджених МОН України, 5 статтях у закордонних періодичних виданнях, 4 статтях в українських наукометричних періодичних виданнях, 44 статтях і тезах апробаційного характеру в збірниках матеріалів конференцій та в інших виданнях.

Наукова новизна, практична значущість, високий рівень розробки проблеми свідчать про системність, фундаментальність проведеного наукового дослідження. Вважаю, що дисертаційна робота “Психологія міфотворення в сучасній культурі”, як за змістом, так і за оформленням, відповідає вимогам ДАК України до докторських дисертацій, а її автор – Гуцол Світлана Юріївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент, доктор психологічних наук,
професор, головний науковий співробітник відділу
професіології та психолого-педагогічної діагностики
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України

Власноручний підпис *Рибалка В.В.*
СТВЕРДЖУЮ:
Зав. відділом кадрів
Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України
Проф. О.В. Говбурт

Рибалка В.В.